

A TÖRTÉNELEM TEMPLOMAI

A szülőföld élményének átpoetizálása Ady Endre költészetében

KERESKÉNYI Sándor

*Jöttünk rossz erkölccsel rossz helyre,
Volt útonálló új útonállóknak,
S míg úrfajtánk egymást s a népet falta,
Tunya álmainkat jég verte,
S még a Templomot sem építettük fel.*

Ady Endre: *A szétszóródás előtt*

Keywords: *temple, Hungarian poetry, idealization of the native landscape, imagology, ideological substratum*

Abstract: Endre Ady (1877-1919) is the poet who influenced the most the development of Hungarian literature in the twentieth century. The thematization of the native landscape was and remained the most important source of his poetry.

The study, following the directions of theoretical and methodological philosophers and literary historians as Jacques Derrida, Martin Heidegger, Ernő Kulcsár Szabó or Maszák Mihály Szegedy analyzes the poetic and ideological substratum of this idealization, which is based on the temple symbolism, researched also by the great historian of religions, Mircea Eliade. For Ady, the temple (especially the little Reformed church of Mecentiu, but also the impetuous dome of Milan, or the grand cathedral of Chartres) is similar to the Plato receptacle in *Timaeus*: the mythological root of the historical existence, the primordial space and time in which the subject of the social and human community exists.

Ключові слова: *Аді Ендре, угорська поезія, поетизація рідного краєвиду, імагологія, ідеологічний субстрат*

Резюме: Аді Ендре (1877-1919) це поет, який найбільше вплинув на розвиток угорської літератури ХХ століття. Тематизація рідного пейзажу була і залишається найбільш важливою ланкою його поезії.

Стаття, слідуючи теоретичним і методологічним вказівкам філософів та істориків літератури як Жак Дерріда, Мартін Хайдеггер, Кулчар Ерне Сабо або Мазак Михай Середі, аналізує поетичний та ідеологічний субстрат цієї поетизації, імагологія якої заснована на символіці храму, досліджуваного великим істориком релігії Мірча Еліаде.

*

* *

Kritikusok és irodalomtörténészek, beavatottnak számító vagy akár csupán átlagosnak nevezhető Ady-olvasók, tájékozott kortársak és érdeklődő utódok egyaránt hangsúlyozzák: a szülőföld meghatározó élményt jelentett a költő számára. Legfőképpen azonban maga Ady Endre volt az, aki állította – elhagyatott, messzi táj poétája ő, afféle „messziről jött ember”, valaki, aki „bús merészséggel” jutott el „az Értől az Óceánig”. Gyermeki vágytól sarkallva indult el, s felnőttként szembesült kísérletének felemás következményeivel. Versei valóban azt bizonyítják: gondolkodását és magatartását szokatlan erővel befolyásolták gyermekkori táj- és időélményei, a családban és a helyi társadalomban szerzett tapasztalatai, s még inkább kora ifjúkori szorongásai és tünődései, valamint különös lelkifurdalásai, melyek szülőfajától távol törtek rá. Ha Budapesten „hazug színésznek”, Párizsban pedig „gyáva dezertőrnek” érezte magát, úgy Nagyváradon vagy Debrecenben mindig az idegenség szorongató érzése kerítette hatalmába.

Érdekes módon még a szülőföldjéhez közelinek számító Zilahon is igen erős honvágy gyötörte. Noha Érmindszenten – különösen nagykarolyi iskoláséveinek értelemtagító felismerései után – immár kamaszkorától „megtűrtként”, mint „egy előkelő, s ezért gyanús számkivetett”, úgy élt.

Ez a sajátos ellentmondás talán lényegi vonása egyébként is összetett szülőföldélményének. Hiszen otthon viszonylag keveset tartózkodott – már kisiskolás korában a szomszédos Érkávásra járt – életének első tíz éve mégis döntőnek bizonyult társadalom- és történelemszemléletének megformálódásában. Különösen maradandó hatást gyakoroltak rá a szülőházhöz egyébként közeli református templomban szerzett különféle benyomásai. Az alábbiakban leginkább ezekből kiindulva vizsgálom Ady szülőföldélményét, illetve azt a *költői kísérletét*, hogy ezt az élményt irodalmunk fejlődését nagyban meghatározó lírájának egyfajta *antropológiai és ontológiai középpontjává* tegye. A látás, a láttatás, az értés és a megértés fenomenológiai módján, *létre hozva* a dolgok már-már elfeledett igazság-összefüggéseit.

Tájélmény: tér és idő

19. századi költőink közül Petőfi Sándor poétikai létszemlélete állt a legközelebb a felvilágosodás, illetve a francia forradalom által megnyitott ontológiai horizonthoz, míg Arany János inkább az angol-német misztikus-romantikus létfelfogás felé hajlott. Így Petőfi híres és méltán népszerű tájleíró költészetében egy hangsúlyozottan optimista antropológia tükröződött, ellentétben Arany szorongással teli, már-már ősi félelmeket felidéző komor tájköltészetével. Legmesszebb talán Madách jutott – számára a mégoly idilli tájban is a természet bosszúra éhes szelleme bujkált, mindig valami romboló kitérésre készen. Ennek a szemléletmódnak egyfajta leágazása Vajda János rossz előérzetekkel, sejtelmekkel telített tájbrázolása, amelyet Ady már kezdő költőként tudatosan követett, sőt utánozott¹.

Ady tájleíró költészetében az áttörést a „létesítő látás” (Kulcsár Szabó Ernő) felé a *Vízió a lápon* című, sokat idézett vers jelentette. A bizonyítottan alkohalmámorban fogant költemény egyszerre kötődik a *Még egyszer* (1903) című kötet látomásszerű verseihez (e kötetben *A lápon* címmel szerepel), másrészt azonban kísérteties hasonlóságot mutat az *Új versek* (1906) immár hangütő első darabjaival (*A vár fehér asszonya*, *A tó nevetett*, *Vén faun üzenete*, *A Tisza-parton*, *A lelkek temetője*). A lép, mint földrajzi jelenség, kétségkívül szorongásos gyermekkori emlék felidéződésének *allegóriája* (a *Még egyszerben*), míg a lépba vizionált sorstragikumot betetőző önpusztítás-narratíva már *létszimbólum* (az *Új versekben*), jellegzetes szövödménye a „magyar ugar” világában kibontakozó, fátumszerű helyzeteknek, eseményeknek. Ilyen értelemben *A lápon* még (legalábbis poétikai funkciója szerint) Vajdára emlékeztető, kicsit morbid tájleíró vers, afféle posztromantikus lírai beszély. A teljesen azonos szövegű *Vízió a lápon* azonban szinte a *poésie noir* felé mutat, az *Új versek* kontextusában az *amor fati* balladás programversének számít. A költői dekórum ugyan a régi – ami pedig újnak tűnik az egyébként változatlan szövegben (*A csókok átka* és *Az én menyasszonyom* szomszédságában) az a pusztulás, pontosabban az önpusztítás határozott igenlése, egy olyan hatalom akarása, amelyet (nagyon nietzschei módon) a magát felsőbbrendűnek érző, de marginalizált személyiség bármikor saját megalázó léte megsemmisítésére fordíthat².

Kétségkívül 1900 és 1905 között Ady ön- és világszemlélete sokat változott. Erre a változásra azonban a költő már 1898 óta készen állt – lelkiileg és művészileg. Úgy is mondhatnánk, ez a *változás* esztétikai és morális – mint a kiútkeresés és a probléma-megoldás „integráló horizontja” – immár be volt kódolva alkati és jellembeli fejlődésébe. Azóta, hogy édesapjával való ismételt összetűzése nyomán – lelkifurdalással ugyan de elég határozottan – szakított azzal a sorsképlettel, amelyet szülőföldjének társadalmi viszonyai, családi háttere és történelmi hivatása róttak volna rá. Ady ezekkel a szerepkínálatokkal 1898 után már csak feltételes módban tudott számolni, miközben egy tudathasadásos kettősség uralkodott el gondolkodásán: kishemesi sorsának *büszke igenlése* és a magyar nemesi értelmiség vidéki létfeltételeinek *radikális tagadása*.³

A rászabott sorsképlettel való ádáz küzdelemben óriási szerepet kapott szülőföldélménye, az élmény átpoétizálása, pontosabban a szülőföld tér- és időviszonyainak át- és újragondolása egy minden

¹ Tamás Attila, *Értéktérmentők nyomában. Művek, irányzatok, elméleti kérdések*. Debrecen, 1994. 261-279.

² Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*. In: Irodalom és hermeneutika. Bp., 2000. 148-169.

³ H. Nagy Péter, *A vár fehér asszonya*. In: Ady-kollázs. Kalligram, Pozsony, 2003, 13-42. Az integráló horizont kérdéséhez: Jauss, Hans-Robert, *Studien zum Epochwandel der ästhetischen Moderne*. Frankfurt a.M.1989.

eddigiektől különböző *lírai ontológia* keretében. Petőfi szülőföldje például gyöngéd szeretettel felidézett paradicsomi táj, ahol minden jó és szép, mi több, minden igaz kiapadhatatlan forrása is, olyan önazonosság megalapozója, amely a legrettentőbb erőpróbák idején is valóságos „morális életbiztosítás”. Arany szülőföldje viszont a történelem megértésének, a legfelsőbb értelemben vett ismeretének érzelmi és tudati kerete – a hely ahonnan a költő géniusza méltán származtathatja magát, archimédeszi pont, amelyben állva egyszerre csak megvilágosodik a magyar történelem kusza összevisszaságának rendező elve.⁴

Adynak ilyesmi sajnós nem adatott meg. Ő szülőföldjén nem az örök béke felsejlő távlatát tapasztalja, hanem az egymással hadakozó apró érdekek kisszerű pörlekedését. Egyébként nemcsak a templom van túl közel a Kós Károly által oly érzékletesen lerajzolt kismemesi törpekúriához, hanem a temető is. S e szó: temető, az *Új versek* megjelenése után költészetének kulcsszavává válik. Először még egy familia hanyatlásának szomorú szimbóluma, majd egy társadalmi réteg sorsának frappáns kifejezője, utoljára pedig egyszerűen csak „a magyar Temető”. S a templom és a temető között kinyílik a puszta világának kapuja – az utak pedig, sokszor úgy tűnik – sehová sem vezetnek.⁵

A temető tere tehát a szent és a profán kitüntetett találkozási helye a gyermek Ady számára. Magyarságszemléletét meghatározó módon éli meg ezt a közelséget⁶ – és az nem csupán tudati fejlődésének válik jelentős elemévé, hanem már korai költészetének is. Tér és idő modellszerűen fonódott össze ebben a *szakralizált* temető-élményben, mint igazi *locus perennis*: az egyetlen hely, ahol az öröklét földi lehetetlensége, reményének evilági hiábavalósága csakugyan megtapasztalható. A szülői ház kicsinyke területe azonban a *profán* valódi alakváltozata volt – hármasságával éppenhogy életteret nyújtott a benne lakozó hét személynek.⁷

A tér horizontális szerkezetére nehezedő idő vertikálisát leginkább a református templom tornya szemléltethette – Ady egész költészetét befolyásoló módon, mintegy a testalakítás-szállásépítés-univerzumalkotás hármasságának paradigmájaként.⁸ A torony – egyébként annyi Ady- vers jelentéstani középpontjaként – úgy vonult be költészetébe, mint diadalmas *ontológiai centrum*, azaz nem csupán a világmegismerés vagy a világmagyarázat, hanem magának a világ létezésének a centruma. Az *imago mundi* közepeként, vagy inkább az *axis mundi* metszéspontjaként, föld és ég között, a torony parancsolt a térnek és dacolt az idővel. Ugyanis a parancsolás alkati vágya, a derű érzelmi ihletése, a felemelkedés motívuma, egyszóval: az *önépítés*, az *önmegvalósítás* igénye legyűrhetetlen (úgyszólván elemi) erővel kért szót már a gyermek korai világérzékelésében, egzisztenciális tájékozódásában, tudásában, hitkeresésében.⁹ Mint afféle posztromantikusnak, ez áll önkifejezése, otthon-választása, sokszor hatásvadász, a francia szimbolizmust főleg a képszerkesztés külsőségeiben utánzó metafora-keresései mögött.¹⁰

Érdekes módon a nagybányai festőiskola preimpresszionista kezdeti szakaszában ugyanígy jelentkezik a szimbólumhasználat szecessziós felületessége, látomás- és látványközpontúsága, olyannyira, hogy Hollóssy Simon egyes tájképeit méltán szokták hasonlítani az *Új versek* mesterkélt, az alkotói szubjektum erőteljes érvényesítésére törekvő tájszemléletéhez. Kétségkívül közös bennük az alanyi túldimenzionáltság kompenzatórikus jellege, valamint az, hogy mindkét alkotó számára meghatározónak bizonyult a Nietzschevel való találkozás radikalizáló élménye. (Hollóssynál ez a német filozófus kedvelt festője, az újra felfedezett Claude Lorrain felé fordulásban nyilvánul meg, Adynál viszont a Baudelaire-alakzatok lelkiismeretes használatában.) Természetesen Hollóssy és Ady tájélménye mégis közelebb áll a szimbolizmus előtti művészi ontológiák szemléletmódjához. Ady költői torony-kultusza például közvetlenül kapcsolódik Arany János, és még inkább Komjáthy Jenő, illetve Reviczky Gyula tájbrázolásának torony-mozzanataihoz. Legbensőségesebb kapcsolata azonban ezúttal is Vajda Jánossal van – az ő alanyiságra kihelyezett megszemélyesítés- és metafora-használatával rokonítható leginkább.

⁴ Szegedy-Maszák Mihály, *Ady Endre szimbolizmusa és a francia költészet*. In: Minta a szőnyegen. Bp., 1987.124-161.

⁵ Kenyeres Zoltán, *Ady Endre*. Bp., 1997. 61. Innen a romantikus, egycentrumú én-ideál rehabilitálási kísérlete Adynál, de csak a néha groteszk módon túlhangsúlyozott személyiségig jut el.

⁶ Uő. 67-68. A temető a romantika költészetének egyik fő motívuma volt, a parnasszianizmus és a korai szimbolizmus is élt vele, Mallerné azonban már kevésbé. Adynál közvetlenül Verlaine hatása érződik.

⁷ Kós Károly, *Erdély története*. Kolozsvár, 1932. 179. (Lásd: Függelék).

⁸ Pór Péter, „Szimbólumoknak volt a szeretője”. In: Tornyak és tárnák. Tanulmányok a költői teremtés alakzatairól. Pozsony, 2013. 86-87.

⁹ Eliade, Mircea, *Sacrum și profanul*. Buc. 1995.29.

¹⁰ Danto, Arthur, *Metafora, kifejezés, stílus*. In: Bacsó Béla (szerk.): Szöveg és interpretáció. Bp. 1992., 129-168.

Közösségelmény: család és társadalom

Mégsem a *torony* lett Ady költészetének legismertebb, leghatásosabb létszimbóluma, hanem a *puszta*, amelynek nyomasztó közelségét naponta észlelhette a szülői házból, s amely „magyar ugarként” vonult be lírájába, majd irodalomtörténetünkbe. A ma is jobbra megműveletlenül álló, délkeleti-északnyugati fekvésű jókora földdarab elvadult terméketlenségével a mezőgazdálkodói életforma meddőségét, a megművelő erőfeszítések hiábavalóságát sugallhatta már a gyermek Adynak is. S nemcsak a föld termésre való képtelensége, hanem a rajta vegetáló emberi élet távlattalansága is riaszthatta, nemkülönben a falu embereinek tehetetlen, sokszor önpusztító elkeseredése.

A fiatal Ady a századvég vérmes tiszántúli patriótái között nőtt fel. Nagykarolyt és környékét ugyan többnyire sváb telepesek lakták, de a hangadó a megyeházát éberén őrző dzs centri volt. A magukat csaknem mind magyaroknak valló polgárok, tisztviselők, román kereskedők és parasztok, netán a zsidók afféle megtúrt helyzetben éltek. A társadalmi hierarchiát jól tükrözi a nagykarolyi templomok képe. A nagy és díszes katolikus templommal szemben ott húzódott a jóval szerényebb református templom, aztán átellenben a görög katolikus és görög-keleti, no meg a zsinagóga, amely előtt olykor kaftános és tincses zsidók nyüzsgöttek.

Ady diákbérleményének meglehetősen közelségében állt, a Zöldfa utcában, a Kaffka árvaszéki ülnök tekintélyes háza (az iskolatársak által sokszor meglesett Margit otthona), valamint Madzsar postamesternek (József nevű fia később Jászi Oszkár sógora lett) kecses kúriája, illetve a görög katolikus román papnak, Marchiş úrnak (Otilia nevű lányát a költő majdan Itókának fogja nevezni) a zord parókiája. A kisvárost az öröknek látszó Károlyi-hitbizomány, a Bagossyak, a Bogák, a Nagygyőriek, a Pappok és a Szendreyek jelesei uralták. Magatartásuk etnokulturális és mentalitásbeli modellként szolgált mindazok számára, akik hű és jó magyarként akarták megmutatni magukat Nagykarolyban. Valami radikális demokrázizmus, esetleg antifeudális ellenzékiesség ebben a közegben ugyan bajosan bontakozhatott volna ki.¹¹

Ady kezdettől viszolygott azoktól, akik a hazafiságot a gomblyukukban viselték. Katolikus környezetben igyekezett meghúzni magát, reformátusok között azonban azonnal versengeni kezdett, amikor pedig Zilahon, az önképzőköri választáson mégis alulmaradt – egy ügyes dzs centri fiúval és klikkjével szemben –, akkor barátaival (a hasonlóan koldus-nemes Teleky Endrével és a zsidó Friedmann Tiborral együtt) beült egy kiskocsmába, s kezdte nyakalni a jó szilágysági bort, majd az asztalra borulva húzatta a primással a keservest. A *marginális értelmiségi* önsírató-öntemető magatartásformája tehát, már az egészen fiatal Adyt jellemezte, aki hamar szembesült azzal a felismeréssel, hogy a *szembenállás* majdnem mindig *kívülállást* is jelent – különösen egy olyan világban, ahol az úri osztály monopolizálhatja a hazafiságot, és különféle önös törekvéseit nemzetiszínű zászlóba burkolhatja (Király István).

Az *Új versek* előtti első két kötet „családversei” (*A műhelyben, Haza, Mesét mondok, A multak álmán, Itthon, Temetetlenül*) egyértelműen azt a – még lelki-furdalásba burkolt – nyomasztó elégedetlenséget vagy inkább „riadt szorongást” (Ranschburg Jenő) tükrözik. Ady esetében ugyanis már 6-7 éves korától megállapítható egyfajta *negatív pszichés diszpozíció*, amely leginkább a prepubertás depresszióval rokon. Ez a „napóleoni betegség” – fő tünete a társak közti *elvegyülés* képtelensége és a *kiválás* útjainak ösztönös keresése¹² – minduntalan megnyilvánul Érmindszenten és Érkáváson is. Nagykarolyban oszlik valamelyest (talán mert leplezni kell) – Zilahon azonban újra feltör. Ekkor „dolgoz ki” Ady önmaga számára egy különös „terápiát” (ami talán eltanult és öröklött is egyben): a *társas italozás* „csoportterápiáját”. Ez az ősi szorongásúzó módszer ideiglenesen nála is beválik, balszerencséjére azonban hosszú távon csak növeli azt a „metafizikai nyomást”, amelyet úgyszólván születése óta észlel.

Az érmindszenti élet szellemi szűkösége, „parokializmusa”¹³, (belterjes szemléleti süppedése, *önélégült* és *önigazoló*, kisszerűségében örökké nagyzó) korlátoltsága alighanem végig determinálja Ady mentalitását. Ez az élmény – mint *egyre nyomasztóbb emlék* – kíséri egész életén át, s rányomja bélyegét a halállal való korai szembesülésére is.

Soha ilyen szép nem volt a magyarság.

Ennyi Isten nem ült még egy Siont,

Ennyi törvény nem volt, hogy meg ne tartsák.

¹¹ Bóka László, *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe*. Bp., 1955. 26.

¹² Derrida, Jacques, *Az el-különböződés*. In: Bacsó Béla (szerk.): im. 43-46.

¹³ Cornea Andrei, *Turnirul khazar*. Buc., 1997. 9-18.

A *Margita élni akar* dantei tercínái, ez a különös hármastagolás a gondolatkifejtésnek, kiválóan alkalmas a *provincia-élmény* átpoetizálására.¹⁴ Csak hogy a „költői szembesülés” (Király István) mégis csupán „áttételes konfrontálódás” – ott áll, gögösen vagy szerényen, ahol egyébként a „konkrét forradalomnak” már helye van. Ady számot vetvén családjának bajaival, óhatatlanul beleütközött a helyi társadalomnak azokba a problémáiba, amelyeket egy 8-10 éves gyermek is racionalizálhat. Az Ady-család hullásának élménye kéz a kézben járt a vidéki Magyarország válságának megtapasztalásával.¹⁵

Nem állíthatjuk, hogy Érmindszent (vagy Érkávás, netán Nagykároly és Zilah) a vidéki magyarság felörlődésének csalhatatlan laboratóriumi demonstrációját szolgáltatva volna az értelemkereső ifjú számára. Annyit azonban bizonyosan megállapíthatunk – nemcsak a fentebb idézett verses regény alapján, hanem egyéb kortársi vallomások tükrében is –, hogy a Szilágyság észak-nyugati, a történelmi Szatmárral szomszédos sarkában hatványozottan jelentkeztek a „magyar ugar” agóniájának szimptomái. Nem csupán Érmindszent volt (sok más Isten háta mögötti településsel egyetemben) egyfajta „kísérleti terepe” a „nemzethalálnak”, hanem a gyermek és ifjú Ady is joggal érezhette-érzékeltette majd tudatosíthatta azt a tényt, hogy etnikai közösségének hajójával maga is süllyedőben van a népek történelmének hatalmas tengerén.¹⁶

Ezért közösségélménye (amint már jelzett tájélménye is) sajátosan krízis-központú és mindvégig pesszimista. A szülőföldet lakó közösség éppoly jövőtlennek tűnt számára, mint maga a szülőföldi táj. Az okot a társadalmi viszonyokban láthatta – a közösségi élet szervezetlenségében. Az a kérdés, hogy mindez kinek is az érdeke (azaz, hogy a haladás újbóli el-elnapolása voltaképpen kit is szolgál), Ady eszmélkedésének alapkérdésévé vált. Érdekes, hogy a századforduló Nagykároly szellemi élete olyanokat küldött a magyar világba – Jászi Oszkár, Kaffka Margit, Marchis Otilia vagy Popp Aurél személyében – akik később (etnikai, felekezeti vagy éppen társadalmi hovatartozásuktól függetlenül) folytonosan beleütköztek ugyanebbe a kérdésbe. A választ mindenki a maga módján adta meg – Ady és Kaffka az irodalom forradalmasításának nyelvén, Jászi és Marchis közélet és kultúra ötvöztetési kísérleteivel, Popp Aurél pedig úgy, hogy végig *magányra kárhoztatott vidéki értelmiséginek megmaradva* próbálta szervezni a művészeti életet.

Ady útja a faluból a városba vezetett. A menekülés útjára maga lépett, a visszavágódás kínjait maga élte át ismétlődő kényszerűséggel. Az *El a faluból* és a *Vissza a falumba* című versek már harmadik kötetében jelzik ezt a kettősséget. Meghaladását csupán a modernitás eszmeiségének felvállalásától remélhette, amint a vidéki Magyarország számára is csupán a modernizációt vélhette igazán valós történelmi alternatívának.

Kontempláció, meditáció, révület

A legújabb kutatások Ady jellegzetesen kontemplatív magatartásának a kialakulását kapcsolatba hozzák beazonosítható gyermekkori depressziójának patogenezisével¹⁷. A magába mélyülő, elábrándozó, levert hangulatokkal küszködő Ady képét az irodalomtörténet sokáig a nagyváradi vagy a budapesti korszakra vonatkoztatta, és éjszakázásainak kezdetét is e két városhoz kötötte.¹⁸ Csupán a Kovalovszky Miklós által összegyűjtött visszaemlékezésanyag gondos átolvasása közben ötlött fel – főleg Kulcsár Szabó Ernő tabu-döntőgető tanulmányai nyomán – az a feltételezés, hogy Ady már nagykárolyi középiskolás korában is „meg-meghúzta a demizsont” (Popp Aurél), és az egyelőre még mértékletes, ám rendszeres alkoholfogyasztás mindennapos szokásává vált. Ez Zilahon „rendszereszedött” olyannyira, hogy több visszaemlékező szerint az érettségi előtt álló Ady az esti-éjszakai diáköszejövetelkorán gyakran esett hangulati végletekbe: „apatizmusából kilépve hirtelen agitált lett”, vagy ellenkezőleg, „élénksége levertségbe csapott át alig néhány perc alatt”. Napközben sokszor perceként át „mozdulatlanul tűnődött.”¹⁹

¹⁴ Király István, *Egy forradalmi modell. Ady Endre: Margita élni akar*. In: Hazafiság és forradalmiság, Bp., 1974, 102-133.

¹⁵ u.o. 124.

¹⁶ Fülep Lajos, *Ady Endre éjszakái és éjszakája*. In: Művészet és világnézet. Bp., 1976.44-77.

¹⁷ Czeizel Endre, *Ady Endre*. In: Költők, gének, titkok. Bp., 2000. 107-120. A szerző szerint Ady körfejlődésének jellegzetes ismérve, a visszatérő levertségi periódusok háttérben nem csupán genetikai mozzanatok álltak. Betegségének endogén jellegét súlyosbította a családi környezetben napi rendszerességgel megjelenő alkoholizálás hangulata (a „sírva vigadás”, anyai nagyapjának és nagybátyjának „Bachus-kultusza”), a gyermek félelemmel vegyes vonzódása a deviáns viselkedéshez.

¹⁸ Király István, *Ady Endre I-II*, Bp., 1970. II. 701.

¹⁹ Hoppál Mihály, *Ady „sámánizmusa”*. In: Ethnographia. 108. 1997. 1-2. 116-142. A tanulmány hangsúlyozza a költő népi misztikum iránti tüzetes érdeklődését.

Ezeket a viselkedésbeli dolgokat a húszas-harmincas évek Ady-irodalma „kegyeletből” elhallgatta, 1945 és 1970 között pedig ugyanígy nem illett beszélni róluk. Az Adyval kapcsolatos elmélyültebb orvosi vizsgálódás (vonatkozik ez vérbajára is) csupán a nyolcvanas években kezdődhetett el. Ekkor derült ki, hogy Ady „intenzív életfogyasztása” (Szállási Árpád), felfokozott nemi élete egyfajta következménye kétségbeesett „örömkeresésének”, és determinatíván vitte őt a szifilitikus fertőzés felé, amit végig súlyosbított szorongásenyhítőnek szánt mértéktelen dohányzása is. Ha ehhez hozzászámítjuk alkoholfogyasztásának folytonos növekedését, egyre erősödő alvászavarát és hisztérikus üldözési mániáját, kóros hypochondriáját (amely sokszor örvényező betegség-félelemben csapott át) akkor egyfajta csodának tekinthetjük, hogy megnagyobbodott máját megelőzve először mégis irtalmatlanul hajszolt szíve mondta fel a szolgálatot, Végül is nem jól-rosszul kezelt nemi betegségének következményeibe (dementia, luetikus paralízis) halt bele, hanem „egyszerűen” a túlhajszoltságba.

Nehéz „az élet komor fenségének” alázatos elviselése – írta Ady 1907-ben Lédának. Csinszának pedig, nem sokkal később, 1911-ben így írt: „Elviselhetetlen számomra a gondolkodás. Ha lehet, menekülök előle, ha pedig nem lehet, leiszom magam.” Ezek a jól ismert élethelyzetek, sőt már-már orvosi szimptomák azonban mégis az 1890-es évek közepében gyökereznek – azaz nagykárolyi, zilahai előzményekre nyúlnak vissza, s a debreceni egyetemista korszaknak immár megszokott jelenségei. (Kardos László) Az igazi (patológias) előzmények mégis leginkább gyermek- és kamaszkoriak: a „kontemplatív Ady” nagyon korai találmány, és a szemlélődő, magába forduló kamasz képe újra és újra felbukkan életrajzi vallomásaiban is. Már Nagykárolyban tudatosan törekedett a meditációra – Popp Aurél szerint Ady igen korán „saját meditáció technikát” alakított ki magának.

Az *idiosz koszmosz* és *koinosz koszmosz* közötti átjárást (a magas szintű tudatosság állapotába való belépést) Ady kezdettől életcélul tűzte ki, ahogyan a transzcendenciával való érintkezés *sámáni révületét* is, sőt mindehhez egyfajta ideológiát is gyártott. Ennek alapelemeit szülőfalujának néphiedelmeiből merítette, valamint abból a születési sajátosságából (hat újjal született), amely – mint jellegzetes testi vonás – „rendelte” őt a „táltos-létre”. (Szerepet játszott ennek a küldetéses identitástudatnak a kialakulásában a protestáns *predestinációs felfogás* is.) Ha olyan költeményeire gondolunk, mint *Az Ős-Kaján* vagy *Az eltévedt lovas* – amelyeknek hallucinatív, látomásos jellege egyértelműen köthető egyfajta pszichés állapothoz vagy diszpozícióhoz – akkor úgy vélhetjük, ezek a „sámánisztikus gyakorlatok” sokszor versíró művészetének javát szolgálták.²⁰ Az azonban kétségtelen, hogy ezekben a lényegében rendszeresen előidézett „révületekben” a szülőföldi táj kísértő ihletése (azaz ritualizált mnemotechnikus felidézése) csaknem mindig meghatározó szerepet kapott.²¹

Templom(ok)

Imádkozni otthon tanult meg Ady, elsősorban édesanyjától, de sokszor maga is ráhangolódott egy-egy temető- vagy templom-élménye után. A keresztyén ima egyensúly-erősítő módon egészítette ki a sámáni révületet és végül is a meditatív kontemplativitás szférájába emelhetette azt a gyermeket és ifjút, akit különben állandóan lelkifurdalások gyötörték, már csak azért is, mert nem tudott gyűlölet nélkül gondolni egyes családtagjaira és főleg goromba és hatalmaskodó apjára. Ezt tetézte édesanyja iránti gyöngéd szeretete, amelybe jó adag féltékenység is vegyült, hiszen a kis kúrián a szűkös szobában akaratlanul is gyakori tanúja lehetett szülei szenvedélyes nászának. De ott neszelt Lajos öccse is, vagy olykor a család más idősebb tagja. A kiszolgáltatottság és a sokkoló test-élmény egyrészt rendkívül gátlásossá tette Adyt, másrészt, különösen költészetében, hihetetlenül kitarulkozóvá.

A *Karácsony* Ady egyik első verse (még 1897-ből), hagyományos poézisben de már megüti költészetének egyik „alaphangját” – a világgal való megbékélés igényét, s egyben finoman jelzi a szándék teljesülésének lehetetlenségét is.

Ha ez a szép rege
Igaz hitté válna,
Óh, de nagy boldogság
Szállna a világra.

Ez a gyarló ember
Ember lenne újra,
Talizmánja lenne
A szomorú útra.

²⁰ Hoppál, im. 135.

²¹ Hoppál, im. 137.

Az eleve feltételes megbékélés azonban azért megvalósíthatatlan, mert az ember őszinte felebaráti és Isten-szeretetre egyaránt képtelen, s így „útja” nem karácsony gyermeki öröméhez való önfelelt visszatérés, hanem „a Golgota járása”. Az élet nem adhat egyebet „tépő kétségnél”, amelynek hangját „a nagyváros zaja nem nyomhatja el”. Ez a nagyváros egyelőre még Debrecen, a „kálvinista Róma”, viszont hamarosan a századelő dinamikus fejlődő és „bűnökben bővelkedő” városa, Nagyvárad veszi át a szerepét.

Gyermek vagyok. Temetőben
Tarka szárnyú pillangókat kergetek,

Átsuhanok könnyű szívvel
Sok besüppedt, elfelejtett sír felett.

Az 1896-os *Álmok után* jól jelzi Ady antinómikus viszonyát szülőföldjéhez: állandó lelki-furdalása van, s ez csupán falujának templomában, a templom meghitt, óvó-védő csendjében oldódik fel (vagy inkább éppenhogy enyhül). (Ady mindig szeretett volna egyfajta hölderlini-heideggeri *elrejttségben* élni.²²) A „múlton taposás” kényszerképzeete – felduzzasztott gyermeki bűnök, különösen az egyre sivárabbnak tűnő ifjúság hamis díszletei között utalnak Ady kálvinizmusának élmény-gyökereire, s egyben erősen morális jellegére. A templomot a vezeklés „szent helyének” látja – s ez a nézete egybeesik azzal az egzisztenciális megközelítéssel, amely a 19-20. század fordulóján a *szent helyek* felé fordulás szertartásait a mindennapokban is meghatározták, sőt azokat egyenesen előírták.²³

Ady szülőföld-élményének legjellemzőbb vonása a szakralitás keresése és azonosítása a mindennapi és az ünnepi tapasztalati szférában, és az az igénye, hogy mindezt megszólaltathassa költészetében is. Eltökélt szándéka egy alapjaiban vallásos, kanonizáló és normatív módon szövegszerűsített mű-világ létrehozása, amelynek középpontjában a küldetéstudat és az istenhit metafórikus katedrálisai állnak.²⁴ A *Torony az éjszakában* című költemény meggyőző példája annak, hogy Ady történelemfelfogása mennyire szülőföld-eredetű, s háttérében ott tolnak a középkor, a vallásháborúk, a Rákóczi-szabadságharc és 1848 nagy eseményeinek panorámái. Hiszen a szülőföldi táj Bocskai és Bethlen, a Rákócziak, a Wesselényiek és Kossuth földje is volt egyben.

Otthon – kopár szántóival, inséges terméseivel, nyomorgó szegényeivel, a nagykarolyi patinás megyeházán és környékén pedig Kölcsey csizmájának vagy Szendrey Júlia pillangós cipellőjének kopogásával. A történelemtől visszhangos Szatmár zajai lelkében tovább éltek, újra és újra szót kérve költészetében.

Egy poétikai képlet

Temető az egész ország címmel írt cikket Ady 1907 novemberében Magyarország akkori helyzetéről: „Ilyen szomorúság, rend és nyugalom lehetett, mint most, Rákóczi fejedelem halála után”. A *temetői éjszaka* képe – amely a kozmikus éjszaka mellé a világ-teremtő képzetét rendeli – legerőteljesebben világháborús költészetében jelenik meg, s ennek egyik nyitódarabja a *Torony az éjszakában*. (A híres költemény a *Halottak élén* és a *Halottan és idegenen* szomszédságában került be utolsó kötetébe.)

Faluja nyár-éji csöndjéből
Fehéren, aggódva kibámul
A torony
S vér-hireket vár a lángoló,
Vénhedt világbul.

Harangjait állatja némán
S az istenének, kinek háza,
Nem üzen,
Áll, remeg és bámul a torony
Megbabonázva.

A Ég csodálatos felhői
A holdat rejtegetve úsznak
S a torony

A Holdnak köszön, e mennyei,
Bölcs omnibusznak.

A Hold sokféle tornyot látott,
Sohse sietett, sohse késett,
S nem riad,
Ha telnek e kis Föld-csillagon
Elrendelések.

Tán holnap már vérrel meszelten
Fog csillogni istenes őrünk,
A torony,
S a harcok múltjának igéje zúg:
Halunk vagy győzünk.

²² Kulcsár Szabó Ernő, im. 152.

²³ Heidegger, Martin, *A műalkotás eredete*. Bp., 1988. 122.

²⁴ Kulcsár Szabó Ernő, im. 153.

Tán holnap már a torony hősi
 Vallását vallja vércse-multnak
 S fiai,
 A harangok, a még álmodók
 Össze-kondulnak.

Csak a Hold fog tovább dőcögni,
 Mint majd a Föld is, ember nélkül
 S a világ
 Holdfényes torony-romok fölött
 Mégis megbékül.

A vers a költő keltezése szerint „1914. július derekán” keletkezett, azaz kb. két héttel a végzetes július 28-i dátum előtt, de már a szarajevói merénylet után. A vershelyzet háborúsra tekinthető – nem csupán a konkrét utalások miatt, hanem Vörösmartyra emlékeztető komor látomásosságának metaforizációja révén is. Király István „a háború metafizikáját” fedezi fel a költeményben, bár lehet, az jámbor és szelídítő szándékú leegyszerűsítés.

A *torony az éjszakában* nem nagyon interpretálható a „marxista irodalom-történet” nyelvén hiszen az értelmét veszített történelem verse. Igaz, a végén felbukkan valami „sepulchrális optimizmus” (Szerb Antal), ez azonban talán annak a „teleológiai elmozdításnak” a következménye, amely Adyt „bízó magyarnak” és nem „megrögzött kételkedőnek” mutatja, mint arra Makkai Sándor oly szuggesztíven mutatott rá a *Magyar fa sorsában*. (Sok realitását ennek a bizalomnak aligha láthatta, sőt elmondható, azok közé tartozott, akik már a háború kitörése előtt félték a majdani békét.)

Ady köztudottan nem a „fesztes versszerkezet” művésze. Ezúttal mégis remeklést nyújt ezen a téren is. A 2 – 3 – 2-es szakaszolás külön bravúrja a költemény félelmetes üzenetének biztos elhelyezése az 5. szakaszban. Az 5 – 6. szakasz egymásnak felelése még sokatmondóbb (mindkettő a „Tán holnap már...” feltételes időhatározói szerkezettel kezdődik), ám az 5. szakasz kulcsszava a „harcos múlt”, míg a 6. szakaszé az azt felülíró „vércse-múlt”.

Végül is miről szól a magyar történelem? Van-e a (keresztény) megbékélésen kívül más alternatívája a „magyar igéknek”? Lehet-e más (keresztény) elrendelés? Szabad-e visszaesnünk a keresztény királyság előtti (koppányi) időkbe? Egyáltalán: mi lesz akkor, ha a tornyok összeomlanak, s a Föld igazi ékei a Hold bölcs tehetetlenségének fényében sorra összetörnek?

Kulcsár Szabó Ernőnek bizonyára igaza van: Ady elsősorban filozófus volt, utána költő. Filozófiájának és költészetének szintézise ritkán emelkedett hasonló magaslatokba. S ritkán tűnt ki ilyen világosan szülőföld-élmény általi meghatározottsága is. Amikor *poeta sacerdotus*ként Isten embere – az egyre embertelenebb világban.

Megjegyzendő: a torony (és a templom) Ady magánéleti lírájában is jelen van.

Este, hűvös őszi este,
 Milánóban, a Dóm előtt

Valami forró szívünkre hullott
 S összeszebezte.

A személyes lét és a kultúra sötét összefonódásának ontológiai képlete ez a vers, amely az élményszerűséget az esztétikai tapasztalat filozófiai szférájába emeli.

Antropológia és ontológia

A művészet az igazság működésbe-lépése. (Heidegger) Ebben a tételben egy lényegbeli kétértelműség rejtezik, amelynek értelmében az igazsága a működés szubjektuma és egyúttal objektuma is, de a szubjektum és objektum itt nem megfelelő nevek. Megakadályozzák, hogy e kétértelmű lényegét gondoljuk el, egy olyan feladatot teljesítünk be, amely már nem tartozik ebbe a vizsgálódásba. A művészet, történeti és történetiként, az igazság alkotó megőrzése a műben. A művészet mint költészet történik meg, a költészet az adományozás, a megalapozás és a kezdet hármassága értelmében vett alapítás. A művészet alapításként lényegszerűen történeti. Ez nem csak azt jelenti, hogy a művészetnek külsőleges értelemben történelme van, hogy az idők változásával egyebek között felbukkan, változik és eltűnik és a történetírásnak változó szemléleteket kínál. A művészet lényegi értelemben történelem, mivel megalapozza a történelmet.

A művészet lehetővé teszi az igazság kipattanását. A művészet mint *alapító megőrzés* létrehozza a műben a létező igazságát. Valamit létrehozni, valamit lényegforrásából az alapító ugrásban létre felhozni – ezt jelenti az eredet szó.

A művészet a műalkotásnak, azaz az *alkotónak* és *megőrzőknek* – vagyis egy nép történeti jelenvalóságának – az eredete. Ez így van, mert a művészet, lényegének megfelelően, eredet: egy kitüntetett módja annak, ahogy az *igazság* létezővé, azaz *történetivé* válik.

Azok pedig, akik nemcsak verseket szeretnek olvasni, hanem el tudnak mélyedni egy életműben, (újra) fel kell hogy fedezzék, milyen tág skálán érvényesíthette Ady a költői énképzet (jel)képi megjelenítésének az ihletét vagy éppen a „gesztusát”. A motívumok változott alakban történő visszatérése ebből a szempontból különösen beszédes – de egy általános tendenciának a része. Ady a szenzitíven meghatározott kompozícióktól végül olyan kompozícióig jutott el, amelyekben túl a szenzitív tapasztalaton (amelyet gyakran azért idézett fel, hogy *in expressis verbis* tagadja) nagyon különmű tárgyi és esetleg absztrakt elemeket rendezett egymás mellé. „Megállok lihegve: Páris, Páris,/ Ember-sűrűs, gigászi vadon” (*Páris, az én Bakonyom*), így egy korai versben; Szegény fiúk, kiknek hallanotok/ Csak megvénült könyveinkből lehet,/ Mit súgnak az éji Szajna-habok./ Évezred halt meg, nemcsak ezredek...” (*Sajnálom szegény fiúkat*), így az utolsó években; vagy még egy példával, önnön testéről: „Ki vagyok? A Napisten papja,/ Ki áldozik az éjszaka torán./ Egy vén harang megkondul. Zúghatsz.” (*Egy párisi hajnalon*), így a korai korszakában; „Testem, ez a szent, kényes szerszám,/ Mint valami ördögös posta,/ A Most-Idők rémületei/ Előre és magával hozta.” (*Már előre rendeltettem*), így az utolsó években. Vannak aki azt úgy írják le, mint a szimbolizmustól az avantgarde-ig vezető utat; mások inkább úgy, mint a világ, a Minden meghódításának bizonyosságától a világ elvesztéséhez, a Semmivel való konfrontálódás bizonytalaságáig, ennek magyarázatnak az egyik verziójában, az afirmációtól az iróniáig vezető utat; és megint mások az instrumentális nyelvhasználatól az önreferenciás nyelvhasználatig vezető utat. A definíciók különbözőségét semmiesetre sem becsülöm alá – de kétségtelenül ugyanarra az útra vonatkoznak. S bizonyos, hogy nem könnyen lehetne egy másik költészetét idézni, amelyik hasonló erővel és gazdagsággal jelenítené meg ennek az útnak a (jel)képeit, illetve: a (jel)képét.

A torony másik megtestesülése így például a Chartres-i katedrális. Ez pedig a „történelmi tárnák” legmélyebbjeiből hozza fel a Szépség kultúrát védő üzenetét.

Kereskényi Sándor

Muzeul Județean Satu Mare

Satu Mare, RO

kereskenyis@yahoo.com

Könyvészet

Bóka László, *Ady Endre pályakezdése. Bevezetés az Ady-kérdésbe*. Bp., 1955.

Cornea, Andrei, *Turnirul khazar*, Buc., 1997, 9-18.

Czeizel Endre, *Ady Endre*. In: *Költők, gének, titkok*. Bp., 2000. 107-120.

Danto, Arthur, *Metafora, kifejezés, stílus*. In: Bacsó Béla (szerk.): *Szöveg és interpretáció*. Bp. 1992. 129-168.

Derrida, Jacques, *Az el-különböződés*. In: Bacsó Béla (szerk.): i.m. 43-46.

Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*. Buc., 1995.

H. Nagy Péter, *A vár fehér asszonya*. In: *Ady-kollázs*. Pozsony, 2003, 13-42.

Jauss, Hans-Robert, *Studien zum Epochwandel der ästhetischen Moderne*. Frankfurt a.M. 1989.

Heidegger, Martin, *A műalkotás eredete*. Bp., 1988.

Hoppál Mihály, *Ady „sámánizmusa”*. *Ethnographia*. 108. 1997.

Kardos László, *A huszonegy éves Ady Endre*. Gyoma, Kner, 1942, 88 p.

Kenyeres Zoltán, *Ady Endre*. Korona, Bp., 1997.

Király István, *Egy forradalmi modell. Ady Endre: Margita élni akar*. In: *Hazafiság és forradalmiság*, Bp., 1974.

Király István, *Ady Endre I-II*, Bp., 1970.

Kós Károly, *Erdély története*. Kolozsvár, 1932.

Kulcsár Szabó Ernő, *Az „én” utópiája és létesülése. Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában*. In: *Irodalom és hermeneutika*. Bp., 2000.

Lőrincz Csongor, *Hang-jelek és jel-látás Az eltévedt lovas szövegszerkesztésében*. *Irodalomtörténet*, 2007.

Pór Péter, *„Szimbólumoknak volt a szeretője”*. In: *Tornyok és tárnák. Tanulmányok a költő teremtés alakzatairól*. Pozsony, 2013.

Szegedy-Maszák Mihály, *Ady Endre szimbolizmus és a francia költészet*. In: *Minta a szőnyegen*. Bp., 1987.

Tamás Attila, *Értéktérmentők nyomában. Művek, irányzatok, elméleti kérdések*. Debrecen, 1994.